

Profesionálne záujmy žiakov a kariérové poradenstvo na základných školách

Alena Kopányiová, Marta Hargašová, Mária Slovíková, Darina Lepeňová

*Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava
xvudpapb@stonline.sk*

Abstrakt:

Príspevok pojednáva o charakteristikách a trendoch profesionálnych záujmov žiakov spojených s voľbou povolania v kontexte kariérového poradenstva. V rámci monitoringu profesionálnych záujmov sme sledovali demografické ukazovatele a charakteristiky rodinného prostredia. Cieľom analýzy bolo zistiť, či sa vo faktoroch premietajú niektoré vonkajšie podmienky alebo je voľba skôr výrazom osobnostnej výberovej aktivity žiakov s prevahou individuálnej vnútornej motivácie voľby.

Kľúčové slová: profesionálne záujmy, kariérové poradenstvo

Poradenstvo pri voľbe povolania je potrebné ponímať v širšom kontexte, t.j. ako súčasť „biodromálneho profesionálneho poradenstva“, či "poradenstva v profesionálnom vývine" alebo „kariérového poradenstva“. Takto ponímané kariérové poradenstvo presadzuje systémový vývinový prístup k človeku počas životnej cesty; predstavuje komplexnú odbornú pomoc človeku pri riešení jeho vývinových úloh, situácií a pri realizácii potrieb vo sfére práce, zamestnania, povolania. Má interdisciplinárny charakter.

Príspevok vznikol ako výstup riešenia projektu ESF: Poradenské ovplyvňovanie profesijných záujmov a optimalizácia procesu rozhodovania sa pri voľbe štúdia a povolania žiakov základných škôl a študentov stredných škôl vo vzťahu k možnostiam uplatnenia sa na trhu práce.

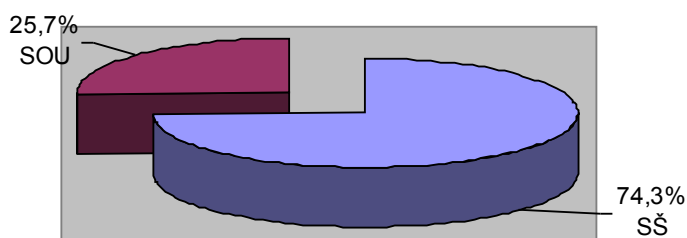
Prieskumu sa zúčastnili žiaci 8. ročníkov základných škôl v 7 krajoch Slovenska. Celkový počet respondentov predstavoval $n = 724$, z ktorých bolo 372 chlapcov (51,38%) a 352 (48,62%) dievčat. Priemerný vek respondentov je 13,9 roka. V prípade chlapcov je to 14 rokov a u dievčat 13,8 roka. Z celkového počtu respondentov je 581 (80,25%) vo veku 14 rokov, 95 (13,12%) vo veku 13 rokov a 41 (5,66%) má 15 rokov. Podľa miesta bydliska je prevaha respondentov z mesta – 477 (65,88%) a 239 (33,01%) z vidieka. Z pohľadu rodinného prostredia najvyšší počet respondentov – 344 (47,51%) má dvoch súrodencov a takmer štvrtina – 177 (24,45%) má troch súrodencov. V najvyššom počte respondentov mal otec ukončené stredoškolské vzdelanie – 325 (44,89%), takmer u tretiny respondentov – 217 (29,97%) mal otec ukončené stredné odborné učilište a 134 (18,51%) respondentov malo otca s ukončeným vysokoškolským vzdelaním. V prípade ukončeného vzdelania u matky bola situácia trochu iná. Viac ako polovica respondentov uviedla, že matka má ukončené stredoškolské vzdelanie – 408 (56,35%). Z porovnania vidieť, že viac žien má ukončené stredoškolské vzdelanie, ale aj vysokoškolské než muži (otcovia respondentov), ale aj to, že deti skôr poznajú vzdelanie matky ako otca.

Záujem žiakov o ďalšie štúdium a povolania

Najskôr sme sa zaujímali o záujmy nepriamym spôsobom a zistovali sme, aké známky majú respondenti z jednotlivých školských predmetov. Dievčatá dosahujú lepší priemer známok z predmetov - slovenský jazyk, matematika, cudzí jazyk, fyzika a dejepis a chlapci majú lepší priemer známok z predmetov - biológia, chémia, hudobná a výtvarná výchova. Školské známky teda neprehrádzajú záujmovú orientáciu žiakov, hovoria skôr niečo o systematickosti prípravy na vyučovanie a cieľavedomosti dievčat v porovnaní s chlapcami.

Respondenti uviedli, že po ukončení základnej školy by chceli pokračovať v prevažnej miere v štúdiu na strednej škole - 322 (44,48%), resp. na gymnáziu – 216 (29,83%) a štvrtina uviedla, že chce pokračovať v štúdiu na strednom odbornom učilišti (vyštudovať profesiu), konkrétne 186 (25,69%).

Obrázok č.1: Prehľad voľby pokračovania štúdia žiakov.



Výsledky monitoringu faktorov záujmových preferencií

Cieľom analýza výsledkov monitoringu záujmov je zistiť, ktoré oblasti povolání, opísané všeobecnejšími psychologickými, sociologickými, ekonomickými a bežnými pracovnými charakteristikami žiaci základných škôl skúmanej vzorky preferujú, a ktoré naopak ignorujú, nevenujú im dostatočnú pozornosť.

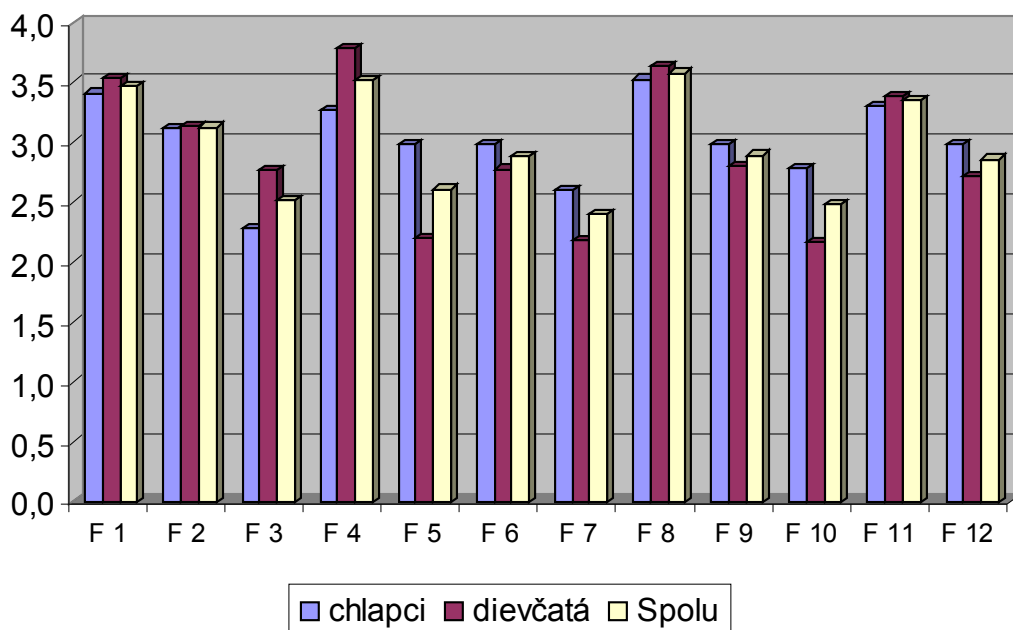
Žiaci mali možnosť vyjadriť sa k jednotlivým charakteristikám a posúdiť, nakoľko sú pre nich príťažlivé alebo nepríťažlivé. Monitorovali sme nielen celkové záujmové preferencie smerujúce k istým okruhom pracovných činností ale zisťovali sme aj intenzitu záujmov vo vzťahu k rôznorodým charakteristikám práce. **Dotazník profesijných záujmov** (Choynowski) obsahuje 55 párov popisov práce.

Pri spracovaní sme vychádzali z priemerného skóre pre jednotlivé položky grupované do faktorov podľa daného kľúča. Tabuľky a grafy sa týkajú priemerov skóre pre jednotlivé faktory 1 - 12.

Sledovali sme tieto faktory:

- Faktor 1.** *Myslenie a zodpovednosť*
- Faktor 2.** *Individualizmus a tvorivá atmosféra*
- Faktor 3.** *Sklon pomáhať sa starať sa o druhých*
- Faktor 4.** *Aktívne kontakty s ľuďmi*
- Faktor 5.** *Materiál, nástroje a stroje*
- Faktor 6.** *Pohyb a cesty*
- Faktor 7.** *Riziko a nebezpečie*
- Faktor 8.** *Dôslednosť a usporiadanosť*
- Faktor 9.** *Sklon k obchodu*
- Faktor 10.** *Fyzická sila a odolnosť*
- Faktor 11.** *Moc a sláva*
- Faktor 12.** *Osobné uspokojenie*

Obrázok č.2: Priemery faktorov záujmových preferencií



V celkovej vzorke sledovaných žiakov základných škôl prevláda záujmová orientácia na konvenčné povolania, v ktorých sa dá uplatniť dôslednosť a usporiadanosť ako aj záujem o prácu s ľuďmi a kvalifikovanú prácu, vyžadujúcu myslenie a zodpovednosť. Relatívny nezáujem o prácu s materiálom, strojmi a nástrojmi, o činnosti vyžadujúce pomáhať iným ako aj o pracovné činnosti, v ktorých sa vyžaduje fyzická a psychická odolnosť, vyrovnávanie sa s rizikom a nebezpečím odráža nereálne predstavy žiakov o svete práce na Slovensku. Je to potvrdené aj výrazným záujmom o práce, v ktorých sa prezentuje moc a získava sláva. Individualizmus, tvorivosť. Sklon k obchodovaniu a tendencie k práci, ktorá prináša osobné uspokojenie, kde sa uplatňuje tvorivosť a individualizmus sú v úrovni priemeru, teda neumožňujú vysloviť sa k preferenciám.

Cieľom analýzy je zistiť, v ktorých faktoroch sa výraznejšie premietajú záujmy chlapcov a v ktorých zasa záujmy dievčat. Výsledky majú význam pre profesijnú orientáciu chlapcov a dievčat, môžu sa využiť pri poskytovaní profesijných informácií tak, aby sa záujmy dávali do súvisu s požiadavkami trhu práce. Nakoľko profesijné záujmy patria k tým osobnostným charakteristikám, ktoré sa dajú meniť a korigovať môžu byť získané výsledky východiskom pre prácu výchovných a kariérových poradcov v školách a poradniach. Cieľom je presunúť záujmové orientácie zo sveta fantázie do reálneho sveta práce.

Najväčší záujem prejavujú chlapci o prácu, ktorá je spojená s dôslednosťou a usporiadanosťou (F8). Znamená to, že by radi pracovali v prostredí, kde sú jasne stanovené pravidlá a úlohy, v dobre fungujúcom systéme z hľadiska riadenia a organizácie práce, kde vládne poriadok, dobrá deľba práce a nemali by iné starosti, len svedomito pracovať a plniť si svoje povinnosti. Pod dôslednosťou chápajú predovšetkým presné vykonávanie činnosti v detailoch v prácach, za ktoré nesie zodpovednosť niekto iný. Takáto charakteristika sa zhoduje s pracovnoprávnou definíciou závislej práce, ktorú vykonáva zamestnanec pre

zamestnávateľa v pracovnom pomere za mzdu alebo plat. V tom, že žiaci preferujú činnosti, ktoré vyžadujú myslenie a zodpovednosť (F1) sa prejavuje ich záujem o kvalifikovanú prácu, na ktorú sa treba odborne pripraviť. Nejde o preferenciu „myslenia“, nakoľko veľké percento chlapcov nemá záujem o ďalšie vzdelávanie (42%).

Zmysel pre plnenie povinností je charakteristický pre tzv. epimetheovský typ temperamentu, ku ktorému patrí pravdepodobne až 39% populácie. Nakoľko sklon pomáhať a starať sa o iných je u chlapcov v záujmovej orientácii až na poslednom mieste musíme zo všeobecnej tendencie k profesijným činnostiam vylúčiť povolania z oblasti zdravotníctva a sociálnej práce. Do úvahy potom pripadajú povolania v oblasti práce s materiálom, prístrojmi a strojami, ktorú však chlapci nepreferujú (F5) alebo konvenčné povolania (napr. úradník, účtovník) a povolania vyžadujúce aktívne kontakty s ľuďmi (F4) ako – poisťovací agent, člen bezpečnostnej agentúry alebo predajca. Uvedené oblasti však neumožňujú získať moc a slávu – čo chlapcov značne zaujíma (F11).

Faktory, ako je osobné uspokojenie vyplývajúce z práce (F12), sklon k obchodu (F9), pohyb a cesty (F6) nemôžeme interpretovať nakoľko sa z hľadiska päťstupňovej škály pohybujú na úrovni strednej, nedávajú možnosť odhadu záujmovej preferencie. Pedagógovia, poradcovia a rodičia by sa mali zamýšľať nad tým, prečo chlapcov nepríťahujú profesie vyžadujúce fyzickú silu a odolnosť (F10) a práce spojené s rizikom (F7).

U dievčat sme zistili výrazný záujem o prácu s ľuďmi (F4) v spojení s dôslednosťou, usporiadanosťou (F8), myslením a zodpovednosťou (F1). Z obsahu faktorov vyplýva, že dievčatá zaujíma taká práca s ľuďmi, kde treba verejne vystupovať, hovoriť, stretávať sa stále s novými ľuďmi a rýchlo získať výsledky. Majú záujem sa na tieto činnosti odborne pripraviť a ďalej sa vzdelávať. Záujmová orientácia dievčat je nasmerovaná na činnosti, ktoré sa vyskytujú v oblasti verejnej správy, obchodu, v službách a na rôznych stupňoch organizovania a riadenia. Podobne ako u chlapcov sa pravdepodobne predstava budúceho zamestnania týka dobre fungujúcej firmy alebo inštitúcie, kde nehrozí nebezpečie skrachovania a straty zamestnania. Ak majú dievčatá záujem o prácu s ľuďmi, treba im poskytnúť informácie o rôznych možnostiach uplatniť sa nielen ako sekretárky, hostesky, promotorky, obchodné delegátky a úradníčky - ale aj v iných povolaniach, kde môžu využiť svoje komunikačné a jazykové predpoklady.

Podobne ako chlapci aj dievčatá by dali prednosť pracovnej činnosti, v ktorej môžu získať moc a slávu (F11), čo predstavuje skôr túžbu po nezávislosti a popularite, ovplyvnenú aj súčasnými programami v TV. Nie je prekvapujúce, že dievčatá nemajú záujem o prácu s materiálom, kde sa využívajú rôzne stroje a prístroje (F5), spojenú s rizikom a nebezpečím (F7) a tie profesie, ktorých vykonávanie si vyžaduje fyzickú silu a odolnosť (F10). Sú to typicky mužské profesie. Je však prekvapujúce, že dievčatá nejavia záujem ani o typicky ženské profesie z oblasti výchovy a vzdelávania alebo o tie, ktoré sú spojené so starostlivosťou o deti, starých či chorých ľudí. Je tu zrejme absencia realistických informácií o povolaniach, vhodných pre dievčatá v súčasnosti, preto sa ich záujme upriamuje jedným smerom a nechota dievčat venovať sa povolaniam, v minulosti považovaným za typicky ženské: Žiačky ich zrejme spájajú s nízkym spoločenským statusom a hodnotením. Svoju rolu tu zohráva aj skúsenosť z najbližšieho okolia, keď napríklad pracovníčka, poskytujúca telefonicky zákaznícky servis vo veľkej firme má oveľa vyšší plat než opatrovatelka, vychovávateľka alebo riaditeľka školy.

Vzt'ah medzi vzdelanostnou úrovnou rodičov a profesijnými záujmami ich detí

Cieľom analýzy bolo zistiť, či sa vzdelanostná úroveň rodičov odráža v záujmových preferenciách detí, nakoľko rodinnú klímu, záujmy a postoje k profesijným činnostiam ovplyvňujú obaja rodičia spoločne a my hodnotíme vzdelanie rodičov izolovane, nie manželského páru sú zistenia nemôžeme posúdiť dominantný vplyv rodičov ako páru alebo otca, či matky. Ale aj orientačné výsledky sú v niektorých ukazovateľoch zaujímavé.

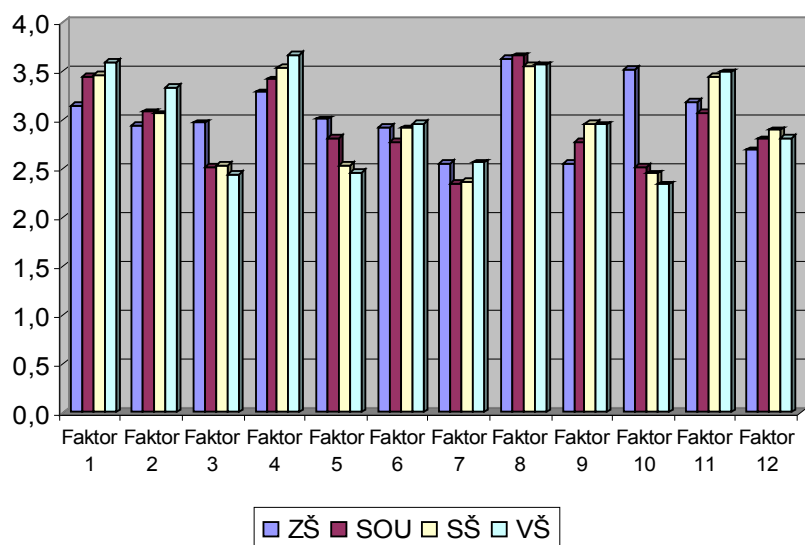
V skúmanej vzorke má len 2,6 % žiakov otcov so základným vzdelaním, 31,2% otcov má učňovské vzdelanie, najviac žiakov – 46,9 % má otcov so stredoškolským vzdelaním a 19,3% s vysokoškolským vzdelaním.

Záujmové preferencie žiakov, ktorých otcovia majú **učňovské vzdelanie** sú podobné ako u žiakov, ktorých otcovia majú základné vzdelanie. Jedná sa však o pomerne veľkú skupinu, a preto si ju všimneme detailnejšie. Na prvý pohľad je zrejmy presun záujmu o fyzickú prácu (F10) z druhého miesta u žiakov otcov so základným vzdelaním na 10. Miesto v skupine žiakov s učňovským vzdelaním. Žiakov tejto skupiny nezaujímajú ani práce spojné so zvýšenou psychickou záťažou a rizikom (F7), pomáhaním a poskytovaním starostlivosti druhým (F3). Naopak, uprednostňujú pokojnú, usporiadanú a dôslednú prácu (F8), kde sa uplatňuje myslenie a zodpovednosť (F1), vyskytujú aktívne kontakty s ľuďmi (F4), je tvorivá atmosféra a istá nezávislosť (F2) v práci spojenej so spracovaním materiálov, využívaním strojov a nástrojov (F5), ktoré prináša aj osobné uspokojenie z práce (F12). Relatívne lepšie umiestnenie získalo v tejto skupine obchodovania (F9).

V skupine žiakov, ktorých otcovia majú **stredoškolské vzdelanie** je však jasná preferencia dôslednej práce (F8) spojenej s aktívnymi kontaktmi s ľuďmi (F4) a záujmy tejto skupiny sa posúvajú smerom k obchodovaniu (F9), nákupu, predaju, manipulácii s peniazmi, cestovaniu a mobilite (F6).

Žiaci, ktorých otcovia majú **vysokoškolské vzdelanie** preferujú predovšetkým aktívne kontakty s ľuďmi (F4) v spojení myslením a zodpovednosťou (F1), dôslednosťou a usporiadanosťou (F8). Tieto záujmy sa spájajú predovšetkým s oblasťou riadenia, ovplyvňovania, riešenia rôznych sociálnych, politických alebo právnych problémov, službami a poradenstvom. Najmenej prítiažlivou je pre žiakov z rodín, kde majú otcovia vysokoškolské vzdelanie oblasť pomoci a starostlivosti o druhých (F3), kde patria aj činnosti spojené s výchovou a vzdelávaním a fyzická práca (F10).

Obrázok č.3: Vzdelanie otca a profesijné záujmy detí



Žiaci, ktorých otcovia majú **základné vzdelanie** sa zaujímajú o práce, vyžadujúce dôslednosť, zmysel pre plnenie povinností (F8) v spojení s fyzickou prácou (F10). U žiakov otcov s vysokoškolským vzdelaním sa spája F8 predovšetkým so záujmom o aktívne kontakty s ľuďmi (F4), kde sa uplatňuje myslenie a zodpovednosť (F1), individualizmus a tvorivá atmosféra (F2), je príležitosť uplatniť moc a získať slávu (F11). Žiaci, ktorých otcovia majú SŠ a VŠ vzdelanie sa nelíšia v záujmových preferenciách. Podobnosť je aj medzi skupinami žiakov, ktorých otcovia majú základné a učňovské vzdelanie s tým rozdielom, že žiaci otcov s učňovským vzdelaním majú výrazne menší záujem o fyzickú prácu (F10), pomáhajúce profesie (F3) a naopak, väčší záujem o obchodovanie (F9).

V skúmanej skupine žiakov má vzdelanostná úroveň matiek podobné zastúpenie ako vzdelanostná úroveň otcov. 2,8 % žiakov má matky so základným vzdelaním, 22,5% matiek má učňovské vzdelanie, 57,6% stredoškolské a 17,1% vysokoškolské vzdelanie.

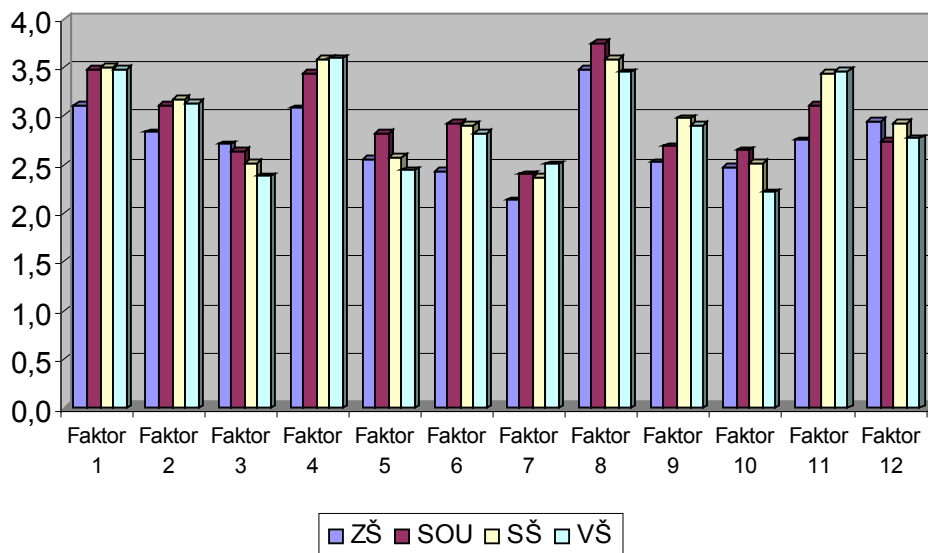
Žiaci, ktorých matky majú **základné vzdelanie** v porovnaní s ostatnými skupinami sa relatívne viacej zaujímajú o povolania spojené s pomocou a starostlivosťou o druhých (F3), menej o získanie moci a slávy (F11), neláka ich fyzická práca (F10), cestovanie (F6), ani práca spojená s veľkým nervovým vypätím a prekonávaním prekážok (F7). Preferujú také pracovné činnosti, kde sa spája dôslednosť, usporiadanosť, zodpovednosť s aktívnymi kontaktmi s ľuďmi a ochotou pomáhať ľuďom a starať sa o nich. Na významnom štvrtom mieste záujmových preferencií je F 12 - osobné uspokojenie, ktoré sa v ostatných skupinách posúva až na 8. Miesto. Do úvahy pripadajú povolania z oblasti zdravotníctva, školstva, sociálnych a ostatných osobných služieb.

Žiaci, ktorých matky majú **stredoškolské vzdelanie** sa najvýraznejšie prejavuje orientácia na aktívne kontakty s ľuďmi (F4) v spojení s dôslednosťou a usporiadanosťou (F8), myslením a zodpovednosťou (F1). Z deviateho na šieste poradie sa v tejto skupine dostáva záujem

o obchodovanie, predaj, nákup a manipuláciu s peniazmi (F9), rovnako aj hľadanie osobného uspokojenia v práci (F12) a tendencia k cestovaniu (F6). Práca s materiálom strojmi a prístrojmi (F5), pomáhajúce profesie (F3), fyzická práca (F10) a práca spojená s rizikom a nebezpečím (F7) nie sú v tejto skupine predmetom záujmu.

Žiaci, ktorí majú matky s **vysokoškolským vzdelaním** významne preferujú povolania zamerané na aktívne kontakty s ľuďmi (F4), spojené s myslením a zodpovednosťou (F1), uplatňovaním moci a získavaním slávy (F11). Sú to záujmy, ktoré by mohli nájsť uplatnenie v oblasti riadenia v rôznych oblastiach nášho hospodárstva, v kultúre, politike a masmédiách aj v oblasti vedy a výskumu. V tejto skupine sú na posledných miestach záujmy spojené so sociálnym cítením, pomocou a starostlivosťou o ľudí (F3) ako aj o prácu, ktorá vyžaduje fyzickú silu a odolnosť.

Obrázok č.4: Vzdelanie matky a profesijné záujmy detí



Z porovnania skupín žiakov rozdelených podľa vzdelania matky vyplýva, že matky majú svoje významné miesto nielen vo výchovnom pôsobení všeobecne ale zrejme značne ovplyvňujú svojimi postojmi a profesijnými aktivitami aj záujmovú orientáciu svojich detí. Vzdelanie otcov a matiek sa ukázalo ako dôležitý prvok formovania profesijných záujmov a umožnilo nám vymedziť isté záujmové tendencie, ktoré vedú žiakov k rôznym odvetviam sveta práce na Slovensku.

Závery pre kariérové poradenstvo žiakov ZŠ

- ◀ Žiaci by sa mali už na základnej škole bližšie oboznámiť so základnými charakteristikami práce, ktoré sú premetom pracovného práva - čo je závislá práca, pracovný pomer, pracovný čas, aké sú povinnosti zamestnanca, aby vedeli jasne rozlíšiť prácu vykonávanú na základe pracovnej zmluvy a súkromné podnikanie.
- ◀ Žiaci by mali vedieť rozlíšiť, aké sú požiadavky zamestnávateľa na zamestnanca v pracovnom pomere a čo znamená stať sa živnostníkom alebo podnikateľom.
- ◀ Žiakom chýbajú informácie o reálnom svete práce na Slovensku. Nemajú predstavu o rôznych pracovných prostrediach a požiadavkách, ktoré kladú na človeka.
- ◀ Je treba venovať pozornosť informáciám o oblastiach práce s ľuďmi, zistiť, z čoho pramení nezáujem o pomáhanie a starostlivosť o druhých, vzdelávanie a výchovu. Venovať sa možnostiam uplatnenia a perspektíve uplatniť sa v týchto povolaniach u nás aj v EU.
- ◀ Preferovanie moci a slávy bez ohľadu na ostatné podmienky naznačuje, že žiaci majú veľký deficit informácií o možnostiach seberealizácie v rôznych povolaniach, o skutočne významných ľuďoch v rôznych oblastiach ľudskej činnosti, skreslené predstavy o možnostiach uplatňovať moc, keď prijímajú mediálny model popularity, politické súboje, ako svoje východisko pre profesijnú seberealizáciu.